

Isaac Deutscher

Historiens ironi i stalinismen

[Recension av E.H. Carr, *Socialism in One Country 1924-1926*, volym 1 (Macmillan, London, 1958), publicerad i *Labour Review*, volym 3, nr. 5, december 1958.]

Jag undrar hur många människor som fortfarande kommer ihåg det ramaskri som en gång väcktes av Stalins doktrin ”socialism i ett land”? Under nästan ett kvarts sekel, från mitten av 1920-talet till slutet av 1940-talet, var detta det sovjetiska kommunistpartiets och den internationella kommunistiska rörelsens heliga kanon. Den stora ideologiska striden rasade i mitten av 1920-talet, men när den hade upphört tolererades inget ifrågasättande av kanonen; och otaliga bolsjeviker och utländska kommunister fick utstå den stalinistiska förkastelse- domen, eller betala med sina liv för att ha avvikit det minsta ifrån den. Detta sekels andra kvartal har sannerligen skrivits in i kommunismens annaler som eran av ”socialism i ett land”.

E.H. Carr har därför fog för att ge den andra delen av sin *Ryska revolutionens historia* titeln *Socialism i ett land*. Han ämnar behandla denna fråga i tre volymer, varav den första just har publicerats. Boken har alla goda egenskaper som man har kommit att förvänta sig av Carrs arbete: skarp analys och tolkning, tydlig framställning, och en massiv och välutvecklad struktur av historiska fakta. Det är en forskarundersökning av de viktigaste omständigheterna och tendenserna som kom till uttryck i Stalins doktrin.

Vilka var dessa omständigheter? Den ryska revolutionens isolering; bolsjevikernas gäckade förhoppningar på kommunismens spridning i Väst; Rysslands ärvda underutveckling och fattigdom; arvet från Andra världskriget; revolutionär oro och inbördeskrig; den gamla samhällsstrukturens kollaps; den desperata långsamhet med vilken en ny struktur tog form; alla samhällsklassers trötthet och utmattning; och över allt detta, en nations krampaktiga kaos, de bolsjevikiska stats- och partimaskinerna som kämpar för att komma till rätta med kaoset, styra upp det och forma det.

Under ytan utvecklades, med Carrs ord, ”spänningen mellan de motsatta principerna om kontinuitet och förändring” som utgör ”historiens grundstomme” (s. 3). Oktoberrevolutionen innebar en djup och dramatisk brytning i Rysslands öde:

Aldrig hade arvet från det förflutna förkastats mer tydligt, mer svepande eller mer provokativt; aldrig hade anspråket på universalitet varit mer kompromisslöst framhåvt; aldrig under någon tidigare revolution hade brytningen i kontinuiteten verkat så fullständig ...

Men nu börjar traditionen veckla ut sin kraft som ett förändringens motgift ... tradition är något som förblir inaktivt i händelselösa tider ... vilken vi främst blir medvetna om som en motståndskraft mot förändring ... Under revolutionens utveckling kämpar således förändringens och kontinuitetens element sida vid sida, ibland motstridiga, ibland sammansmälta, tills en ny och stabil syntes upprättats ... I stort sett, ju större tidsavståndet från revolutionens första effekter är, desto mer beslutsamt hävdar sig kontinuitetsprincipen gentemot förändringsprincipen. (s. 3-4)

Ur denna synvinkel granskar Carr olika aspekter av postrevolutionära Ryssland, såsom familjelivet, den Grekisk-ortodoxa kyrkans ställning, litteraturströmningar, rättsliga institutioner, regeringsmekanismerna, parti och klass, och den ekonomiska och sociala bakgrunden i stort. Överallt visar han upp motståndet som fanns mot ytterligare revolutionära förändringar under denna specifika period. Överallt genomtränger och sammansmälter dåtid och nutid, tradition och revolution, marxismen och inhemska slavofiliska och populistiska ideologier, socialistiska idéer och rysk-messianska ambitioner, tills de bildar ett märklig blandning i stalinismen och ”socialism i ett land”.

Denna spänning mellan förändring och kontinuitet, eller revolution och tradition, genomsyrar otvivelaktigt Rysslands hela moderna historia. Jag tänker inte ifrågasätta detta – jag har själv ägnat stor uppmärksamhet åt detta problem i mina studier av stalinismen. Men hur ser balansen mellan förändring och kontinuitet ut? Detta är helt klart den brännande frågan. Vilken av ekvationens två sidor historikern är benägen att lägga störst vikt vid beror givetvis på den ståndpunkt utifrån vilken han närmar sig sitt ämne. Den pseudorevolutionära dogmatikern kommer att behandla det på ett annat sätt än den marxistiska realisten; och den marxistiska realisten annorlunda än den konservativa. Trots att Carrs tillvägagångssätt är vidsynt och sympatiskt inställt till revolutionen, är hans premiss, enligt min mening, i grunden konservativ. Han tenderar att överskatta kontinuitetselementet, på samma sätt som Tocqueville eller Sorel, vilka han ofta citerar, överskattade det i sin behandling av den franska revolutionen.

Tocqueville och Sorel behandlade dock en revolution som endast ersatte den feodala egenomsformen med den borgerliga; och oavsett hur privategendomen förändrades till formen så sökte den sig till kontinuiteten mellan det förrevolutionära och det efterrevolutionära Frankrike. Ryska revolutionen har gjort slut på privategendomen i stort, först den kvarlevande feodala egendomen, sedan den borgerliga egendomen, och slutligen också bondeegendomen. De sociala förändringarna har därmed blivit djupare och starkare. Carr verkar därför ta till i överkant när han säger att ”så snart revolutionen har ... installerat sig på maktens stolar, måste den sätta stopp för ytterligare revolutionär förändring” (s. 5). Jag hävdar att sovjetsamhället genomgick sin mest drastiska omvälvning, tvångskollektiviseringen av jordbruket, först under åren mellan 1929 och 1932, långt efter att revolutionen hade ”installerat sig på maktens stolar.” Det är inte heller nödvändigtvis en historisk lag att ”ju större tidsavståndet från revolutionens första effekter är, desto mer beslutsamt hävdar sig kontinuitetsprincipen gentemot förändringsprincipen”. Det är naturligtvis sant att denna princip hävdade sig med utomordentlig kraft när Sovjetryssland både var isolerat och underutvecklat. Men är det fortfarande sant idag? Ska vi fortfarande anta att ”ju större tidsavstånd från oktoberrevolutionen”, desto starkare hävdar sig kontinuitet gentemot förändring? Förbrukas ryska revolutionens dynamik på samma sätt som de tidigare revolutionernas dynamik gjorde? Jag tror inte det.

Om kommunismens spridning under de sista åren av Stalineran, särskilt dess seger i Kina, och den inhemska ryska utvecklingen under åren efter Stalin kan tas som tecken för framtiden, då verkar det motsatta vara sant: ju längre vi rör oss ifrån oktoberrevolutionen, desto starkare blir dess inverkan. Långt från att ha förbrukat sig, verkar revolutionens dynamik växa; och efter en period under vilken den faktiskt övertäcktes av de ryska traditionsmönstren, hävdar den sig ännu mer kraftfullt – industrialisering och massutbildning har krossat själva grunden för den gamla ryska traditionen. Man kan knappast säga om Ryssland idag: *plus ça change, plus c'est la même chose* [ju mer det ändrar sig, desto mer är det samma sak]; det är snarare: *plus c'est la même chose, plus ça change*.

Men även om man kan diskutera Carrs allmänna historieperspektiv, gör han definitivt rätt i att betona den övervägande konservativa stämningen i Ryssland i mitten av 1920-talet. Kontinuitet, motvilja mot revolutionära förändringar, och en slags sovjetisk isolationism var sannerligen grundtankarna under den perioden; båda bidrog till skapandet av läran om ”socialism i ett land”. Bolsjevikernas reaktion mot Leninerans internationalistiska revolutionära strävanden fann sitt uttryck i Stalins idé. ”Medan de bolsjevikiska ledarna”, säger Carr, ”var uppslukade av en vision om en gradvis växande revolution” blev de ”tvärtemot sina avsikter utövare och försvarare av den ryska statsmakten, organisatörer av en armé som till allt utom namnet var nationell, talesmän för en nationell utrikespolitik” (s. 7). Detta ”lade de psykologiska grunderna till ’socialism i ett land’” (s. 7), som syftade till att dölja ett traditionellt rysk *raison d'état* i socialistiska termer. Traditionalismens och nationalismens återuppvaknande gynnades genom att det proletära elementet i de ryska politiska organisationerna försvagades och genom

en tillfällig, men ändå betydande, förstärkning av böndernas ställning. Detta var glansdagarna för det så kallade blocket mellan Stalin och Bucharin, när bolsjevikpartiet bedrev en bondevänlig politik, och till och med en ideolog som Ustrjalov talade om bonden som den blivande ”enda och sanna herren på den ryska jorden”. Bondens horisont, påpekade Carr helt korrekt, ”sträckte sig inte bortom gränserna för hans egen ekonomi ... ’Socialism i ett land’ ... var en uppfattning som passade perfekt med hans ... strävanden” (s. 97).

Här kommer dock den hegelska *List der Geschichte*, historiens listiga ironi, till sin rätt. Omständigheterna tvingar människor att röra sig i de mest oväntade riktningar och ge sina läror de mest oväntade innehåll och betydelser. Människorna och deras läror tjänar därför syften som ibland är diametralt motsatta till hur de är tänkta. I motsats till Trotskijs permanenta revolution hade ”Socialism i ett land” proklamerat att Sovjetunionen skulle bli självförsörjande – självförsörjande inom sociala ramar där den privata och även den kapitalistiska bonden skulle förbli ett viktigt element. Trotskij ifrågasatte självförsörjningsidén och pekade på den annalkande konflikten mellan den kollektivistiska staten och den individualistiska bonden. Stalin segrade över Trotskij; men kort därefter drev han, på sitt sätt, delar av den politik som förespråkades av hans besegrade fiende. Stalin hade satt ”socialism i ett land” på sin fana, eftersom detta verkade ”passa in perfekt med böndernas intressen och strävanden” och eftersom kärnan i hans politik påstods bestå av en varaktig kompromiss mellan den kollektivistiska staten och de egendomsälskande bönderna. Ändå var det under samma fana, fanan för ”socialism i ett land”, som Stalin företog sig att krossa *kulakerna* som klass och utrota bondeegendomen. Revolutionen kunde, som Stalin nu slog fast, inte uppnå självförsörjning, inte ens överleva, inom 1920-talets sociala ram. Han slog sönder den ramen med en stöt av oöverträffat våld.

Även inom industripolitiken stod ”socialism i ett land” ursprungligen – 1925-1926 – för motstånd mot förändring, för ett försiktigt och måttligt utvecklingstempo, och mot den ”primitiva socialistiska ackumulationen” och snabba industrialisering som förespråkades av Trotskij och Preobrazjenskij. Men fem år senare, vid 1929-1930, hade innehållet i ”socialism i ett land” förändrats – vad den hade kommit att betyda var just primitiv ackumulation och tvångsindustrialisering.

Historieironins högsta konststycke kom dock först strax innan Stalineran upphörde. Partiet som hade accepterat ”socialism i ett land” som sin kanon satsade på internationell säkerhet. Det undvek världsrevolutionen och lovprisade Sovjetunionens heliga egoism. I varje verkställande av sin politik och i varje fiber av sin person förkroppsligade Stalin det egoistiska, självförsörjande och självcenterade Sovjetunionen. Men efter andra världskriget fann sig Stalin, som fortfarande svingade fanan för ”socialism i ett land”, föra vidare revolutionen till ett halvdussin länder, föra den vidare på sina bajonettspetsar, och exportera den i sina stridsvagnstorn. Med trotskistiska metoder överträffade han så att säga Trotskij, som aldrig hade tänkt sig att sprida revolutionen på detta sätt. Och under sina sista år betraktade upphovsmannen till ”socialism i ett land” slutligen den kinesiska kommunismens uppgång med misstro, och inte utan betänkligheter. Eran av ”socialism i ett land” var över.

När man ser tillbaka på detta avslutade kapitel kan man gott åter fråga sig vad som var meningen med Stalins doktrin. Jag minns med vilket allvar vi för trettio år sedan i Moskva och inom den europeiska kommunistiska rörelsen diskuterade denna fråga som ett rent teoretiskt förslag: är det verkligen möjligt att uppnå socialism i ett enda isolerat land? Nej, sa de gamla leninisterna, för vilka socialismen innebar ett klasslöst och statslöst samhälle, ett internationellt samhälle som bygger på internationell arbetsfördelning. För dessa gamla leninister var Sovjetunionen en nation som *övergick* från kapitalism till socialism. De hävdade att oavsett hur långt Sovjetunionen kunde gå på olika områden, skulle det förbli i denna övergångsfas åtminstone så länge det var isolerat. Stalinisterna och bucharinisterna hävdade att

Sovjetunionen skulle uppnå fullvärdig socialism, även om det förblev isolerat på obestämd tid. De var i sanning halvt övertygade om att Sovjetunionen var förutbestämd att bli ett sorts laboratorium för ”socialism i ett enda land”.

Vilka hade rätt? Svaret som händelserna har gett är långt ifrån entydigt; det är klart långt mer komplicerat än vad de som hade försökt förutse det för trettio år sedan kunde vänta sig. Har ”socialism i ett land” rättfärdigat sig som ett teoretiskt förslag och en händelseprognos? Uppnådde Sovjetunionen socialism medan det var ensamt? Redan i början av 1930-talet proklamerade Stalin att det hade gjort det. Detta är fortfarande den ortodoxa uppfattningen i Moskva idag; och vi får höra att sovjetsamhället nu övergår från socialism till kommunism. Men vad är socialism? Om det helt enkelt var nationalisering av industrin i stor skala, skulle Ryssland ha uppnått socialismen redan under oktoberrevolutionens första år, och hela den stora striden på 1920-talet skulle ha varit irrelevant. Bara det faktum att striden fortgick tyder på att deltagarna hade ganska skilda uppfattningar om socialismen. För dem innebar socialism fortfarande ett högt utvecklat klasslöst samhälle, som åtminstone är fritt från skriande sociala orättvisor och politiskt tvång. Med denna bedömningsgrund kan knappast Stalins – och rent av Chrusjtjovs – Sovjetunionen sägas ha uppnått socialism. Sovjetsamhället håller fortfarande på med övergången från kapitalism till socialism. Det är längre framskridet än det var för tjugo eller tio år sedan, men fortfarande långt från sitt mål; och i sina sociala förhållanden innehåller det fortfarande starka inslag av borgerlig livsstil. Dessutom upphörde det Sovjetunionen som Stalin lämnade efter sig också att vara det ”enstaka isolerade land” på vilket striden syftar. Historien har, så att säga, nekat till att göra Sovjetunionen till laboratoriet för ”socialism i ett land”; och alltså har historien förpassat den en gång så häftigt debatterade läran till ingenmansland.

Men om ”socialism i ett land” som ett abstrakt teoretisk förslag har förblivit meningslöst, så har det ändå spelat en framstående roll som modern myt och ideologi. Myten bidrog till att förlika de sovjetiska massorna med Stalinerans lidanden; och ideologin bidrog till att moraliskt disciplinera både massorna och den härskande gruppen inför de nästan omänskliga ansträngningar som säkrade Sovjetunionens spektakulära uppgång från underutveckling och fattigdom till industrimakt och storhet.

Översättning: Jesper Sydhagen

Lästips

I Deutscher: [Den ryska revolutionen 1917-23 – En recension](#) (av del 1 av Carrs arbete)

I Deutscher: [E H Carr som den bolsjevikiska regimens historiker](#) (om del 1-4)

Carr på Marxistarkivet:

[Ryska revolutionen, del 1](#). Kapitel 3 och 4 (Om 1905 och 1917)

[Lenins teori om staten](#). Utdrag ur *Ryska revolutionen*, del 1, not A

[Den bolsjevikiska doktrinen om självbestämmande](#), not B

[Om Sovjetunionens utrikespolitik under den första tiden efter revolutionen](#). Utdrag ur *Ryska revolutionen*, del 3, kap. 21 och 22

[Kommunistiska internationalen 1920-22](#). Utdrag ur *Ryska revolutionen*, del 3, kap. 25 och 30

[Ryssland och Tyskland 1919-21](#). Utdrag ur *Ryska revolutionen*, del 3, kap. 28

[Det misslyckade upproret i Tyskland 1923](#). Ur *Mellan Lenin och Stalin. Sovjet 1923-24* (kap. 5-7 och 9)

[Oktobers lärdomar](#). ”Socialism in One Country”, del 2 (kap. 11)

[Debatten om "socialism i ett land"](#). Utdrag ur ”Socialism in One Country”, del 2 (kap. 12)